

НАРОДНОПОЕТИЧНА СИМВОЛІКА І ТРАДИЦІЙНИЙ ПОБУТ НА МАЛЮНКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА “СЕЛЯНСЬКА РОДИНА”

Олеся ПОНОМАРЕНКО

Полотно Т. Шевченка „Селянська родина” більшість критиків, серед яких мистецтвознавці Д. Степовик та Є. Жаборюк, зарахували до творів побутового жанру, та картина вражає своєю небуденністю, промениться божественним світлом.

Теплого травневого дня 1843 р. повернувся в Україну після 14-річної розлуки з рідною землею її найбільший поет і художник Т. Шевченко. Його творча уява малювала насамперед Україну козацьку – в осяйному світлі волі, слави, щастя. Воля завжди була для Шевченка святою, адже звеличувала людину:

Пишались вольними степами,
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата.
Пишалася синами мати,
Синами вольними... („Полякам”, II; 37).

Вільна Україна персоніфікувалася ним в образі щасливої матері, як і у фольклорній традиції. А особистий морально-естетичний ідеал Т. Шевченка збігався з етнічним ідеалом його народу – родиною, яка в українських колядках звеличується і прирівнюється до предковічних світил. У поезії Т. Шевченко зображував омріяну Україну як єдиність матері й дитини – народу. Саме таку матір він мав на меті увіковічнити і в образотворчому мистецтві. Порушення єдиності матері-землі та її народу призводить до духовної трагедії, яка неминуче обернеться руйнацією також і видимого світу:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила? („Розрита могила”, I; 69).

Зміцнювати й утверджувати космічну структуру осмисленого етносом чи нацією буття, наповнювати сакральним змістом споконвічно важливі дії людей має на меті ритуал. Світлом золотавого надвечір'я „Селянської родини” увиразнюється інстинктивний оберігаючий рух матері над дитиною, який водночас є віками освяченим в українському народному мистецтві ритуальним жестом берегині. За архаїчною свідомістю багатьох народів, в основі гармонії світу лежить осмислений рух, співмірний із дією Творця. Повторення людьми унікального, єдиного творчого акту відбувається в ритуалі з метою актуалізації енергії та творчих сил Бога на землі, заради утвердження і впорядкування всього буття. Так, у язичництві українці щозими святкували початок року і збільшення світлового дня – народження нового сонця, а вже у християнстві разом з іншими вірними – Різдво Христове. Вже у давніх українців сформувалася ідея світлоносного верховного божества – Дажбога-сонця, сина Сварога-неба. І сталою метафорою Христа є „Сонце Правди” (назва ця відома багатьом індоєвропейським народам, що прийняли християнство).

Новонародженому Ісусу серед трьох дарів волхви піднесли золото як символ визнання Його Царем Божим, тобто володарем в сфері Духу. І золотий колір у Біблії став ознакою божественної природи Христа. Картина „Селянська родина” Т. Шевченка, здається, вщерть наповнена сонячними барвами.

Золоте світло надвечір'я спадає на родину українських селян, які – чи то у свято, чи в неділю – зібралися під своєю хатою і пестять любе дитя. Постаті батька й матері витворюють коло. Руки батьків зведені у трикутник довкола голівки допитливого хлопчика. Творчо застосовуючи такі найуживаніші засоби класичної композиції, як трикутник і коло, Шевченко передає ритуальне дійство. Адже коло повідомляє нам про одвічне вирування, повторення і ствердження у світі. У багатьох стародавніх народів поняття світу збігалося з назвою року, а продовження існування світобудови підкріплювалося

ритуалами річного циклу (замість „минув рік” казали „минув світ”).

Для Т. Шевченка буття Всесвіту теж обертається по колу, знаходячи вияв, на перший погляд, у примхливих, але насправді закономірних зверненнях долі.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З богом заговорить... (II; 108).

Після тривалого пошуку м'яких і теплих материнських жестів, які б мали передати порухи ніжного серця, художник, який завжди прагнув промовляти до народу його рідною мовою, витворює у „Селянській родині” образ Березини. Жінка – березиня домашнього вогнища, тепла, тобто родинного затишку – була для Т. Шевченка Березинею всього українського народу. Тому український митець іде далі за своїх учителів-попередників – Рембранда з його ідеєю одухотворюючого світла, яке розкриває внутрішній світ людини, і Мурільйо з його абсолютно біблійною ілюстрацією Святої родини, де тільки зовнішність персонажів – Марії, Йосипа і маленького Ісуса – іспанська.

Т. Шевченко стверджує, що родина має бути міцною і тривкою, а тому – повною. Його варіант Святої родини на українському ґрунті – це „Селянська родина”. Образ жінки, пишної і вродливої, мов достигла калина, українки у червоних очіпку, плахті й чоботях, що як жар горять, наштовхує на думку про її таємний зв'язок з вогнем. Її ритуальний жест – оберігання дитини – приносить у цей світ палку любові, вливається космічною енергією. „Красне сонце-господиня”

славиться в українських щедрівках, де етнічний наш ідеал – родина – перенесений на форми буття небесних богів. Українська календарно-обрядова поезія, де сонце виступає в жіночій подобі, містить релікти світогляду доби матріархату.

На такому благодатному ґрунті в українського народу і розвинувся культ Богоматері; Богородицю Покрову обрали своєю заступницею козаки.

Своїми пошуками сонячного освітлення на відкритому повітрі Т. Шевченко на 30 років випередив відкриття французьких імпресіоністів, які полюбляли змальовувати красвид при різному освітленні і зробили сонячне світло основним змістом своїх картин. Проте тоді як імпресіоністи настільки зруйнували контурне зображення, подекуди й зовсім відмовившись від нього, що в їхні полотна треба вдивлятися здалеку, Т. Шевченко зберіг ту необхідну виразність, яку в XIX ст. здатен був витримати не кожен прихильний до чітких контурів художник-академіст. В олійній картині „Селянська родина” Т. Шевченко зробив сонячне світло не тільки засобом творення композиції, але й основним засобом розкриття вищого божественного змісту картини. Український художник зумів так вдало використати м'яке золотаве світло надвечір'я, що створив у живописному полотні багатогранний сюжет як релігійного, так і житейського значення. Романтична окриленість дарувала митцеві дивовижне вміння вбачати божественну суть у реальному народному житті.

Земна врода, своєрідність типажів, природна потреба дбати одне про обного, родинна любов і злагода земляків для Т. Шевченка були гідними іконопису.

Родилась на світ жить, любить,

Сіять господньою красою,

Витать над грішними святою

І всякому добро творить. („Княжна”, II; 24).

Іконописні й барви святкового одягу українських селян, їхнього житла й пейзажу: у картині домінують білий, золотавий, червоний та ясно-коричневий кольори, широко вживані в українській світлій іконі з XIV–XVI ст. аж до XVIII ст.

У призахідному сонці, яке увиразнює обриси та жести людей, родина постає на тлі призолоченої промінням білої стіни хати дійсно святою. Жінка – як Свята Марія, чоловік – мов Йосип у подобі українського селянина, а хлоп'ятко між ними, яке з цікавістю позирає у широкий світ поперед себе, – ніби маленький Ісус...

Та раптом нас вражає несподіваний жест батька, – він дає зовсім маленькому синові люльку. Насправді цей жест глибоко вмотивований. У формі малярського твору Т. Шевченко розповідає нам про прагнення батька передати синові ту іскру вогню козацького, яка розгориться у праведне полум'я. І стане той син Спасителем України.

Пишними рядами

Виступають отамани,

Сотники з панами

І гетьмани – всі в золоті,

У мою хатину

Прийшли, сіли коло мене

І про Україну

Розмовляють, розказують,

Як Січ будували

Як козаки на байдаках

Пороги минали,

Як гуляли по синьому,

Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши,
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетовали. („Гайдамаки”, I; 63).

Люлька тут – виразний натяк на інші вогненні символи. Для Т. Шевченка – це і стан полум’яного духу людського, найбільш суголосний патріотичним поривам.

Дбайливі руки батьків утворюють докола голівки хлопчика трикутник, який асоціюється із поширеним у православних храмах зображенням Христа – Всевидячого Ока Господа – у трикутнику чи Ісуса у трикутному німбі поруч з Богом-Отцем на Небесному Престолі, у Славі Своїй. У християнстві трикутник з вершиною вгору – це і символ духовних звершень людини, а також символ Святого Духа; отже, це одна із форм втілення вогню.

Трикутник з вершиною вгору в українському дохристиянському релігійному світогляді був знаком вогню. І Т. Шевченка завжди найбільше цікавили місця найсильніших спалахів волелюбного духу козацького. Тому 13 червня 1843 р., за кілька тижнів по прибутті в Україну, він разом з П. Кулішем відвідає Межигірський монастир, де доживали віку старі запорожці в молитвах за рідну землю, де якийсь час був послушником один з ватажків гайдамацького повстання 1768 р. М. Залізник, де був похований С. Палій. Тому, за свідченням П. Жура, 3–5 вересня він вирушає на місце, де в XVI ст. була розташована перша Запорозька Січ, на Дніпрові пороги, на острів Хортицю, і на місце останньої Січі Запорозької – у село Покровське („Труди и дни кобзаря”, с. 94). І десь у цей період, влітку – восени 1843 р., постала „Селянська родина”. Т. Шевченка. А найрізноманітніші символи вогню виявлялись у творчості геніального поета і художника України як свідомо, так і інтуїтивно, адже вогонь був насамперед стихією його життя, станом його душі.

У 1843 р. ще живий був 100-літній дід Т. Шевченка, Іван Андрійович Шевченко, свідок Коліївщини й учасник гайдамацького руху, який ще пам’ятав часи, коли Україною правив гетьман. І зовсім не випадково у „Селянській родині” під хатою сидить дідусь хлопчика, який пам’ятає Україну вільною, адже був гайдамакою, запорожцем, сам виборював цю святу волю:

З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить, а сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить, і дивиться, і дума,
А сльози капають... „Гай-гай!.. –
Старий промовив. – Недоуми!
Занапастили божий рай!..
Гетьманщина!..” („Сон”, II; 30).

У своїй картині митець показав неперервну тяглість поколінь козацького роду, освітлену поривами до свободи й щастя. А стан щастя в Кобзарі найчастіше асоціюється із сьйвом сонця:

І дав дожить
Господь їй радості на світі.
Узрїть його, поціловать
Своє єдинеє дитя,
І перший крик його почути...
Ох, діти! Діти! Діти!

Велика божа благодать!
Сльози висохли, пропали,
Сонце просіяло. („Княжна”, II; 18).

„Селянській родині” Т. Шевченка виповнилося 160 років. Від цього шедевру українського і світового живопису віє божественним спокоєм, немеркнучою тихою радістю і яснозолотою благодаттю. Сам 29-річний митець, повернувшись в Україну після тривалої розлуки з нею, мріяв про родинне щастя нехай у простенькій, проте своїй хатині. Однак ні сім’ї, ні діток, ні бодай маленької власної хатки йому не судилося мати:

Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло.
Мені невесело було
Й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі молився богу
Та люте панство проклинав. (II; 28).

Селянська родина для самого художника – це той омріяний ідеал, до якого він прагнув усе своє життя.

Так яскраво споконвічний ідеал українського народу – родину – вперше в нашому живописі вдалося втілити саме Т. Шевченку.

Головним змістом усіх найбільших релігійних свят українців, попри задобрення сил природи, завжди було пошанування роду і родини. І саме цей божественний смисл передав у „Селянській родині” Т. Шевченко.

Київ